

Проф. др Љубодраг ДИМИЋ

ИЗМЕЂУ ПРОШЛОСТИ И ВРЕМЕНА

У узбурканом времену у којем се све преиспитује, у којем се сучељавају и сплећу идеологије и политичке емоције, рационално и емоционално, научно и ваннаучно, добро је сетити се историчара. То је, најчешће, знак да је преовладало схватање о корисности знања о прошлости, свест о постојању историјске истине која се жели, може и хоће сазнати, потреба за рационалним судом који о прошлости изриче историчар – научник. То је показатељ да једно друштво почиње да поштује историчара и његову струку, да уважава никад коначна знања о прошлости до којих преданим радом, уз доследну примену историјског метода, досеже истинољубиви, свестрани, упорни, критични, савесни, слободоумни, често неугодни, па самим тим и непожељни, истраживач.

Ко је Момчило Зечевић? Сложићемо се да је у питању интелектуалац широких знања, истраживач деценијама испуњен вољом за новим трагањима, историчар коме се мора признати да је преданим радом и критичношћу допринео уобличавању нових знања о југословенској историји XX века – знања која су сигуран темељ и индуктивни путоказ који води много даље него што и он сам може да стигне. У питању је добар познавалац архива и тајни које они чувају о историји Југославије, писац који брижљиво уобличава своје мисли, оштри критичар али и занимљиви и угодни саговорник за кафанским столом, немирни дух загладан у „све лепо”, колега спреман да са млађима од себе несебично подели своје богато знање и стручно искуство.

Момчило Зечевић припада оној генерацији српских и југословенских историчара која се нашла на средокраћу између оних који су баштинили најбоље традиције српске историографије – од којих

је учио (Јорјо Тадић, Васа Чубриловић, Виктор Новак, Иван Божић, Јован Марјановић) и генерације коју је непосредно, у пуној толеранцији, и сам обликовао речју, саветом, књигом, предавањем, поверењем. У историјску науку је „закорачио” почетком 60-их, и већ тада је уочено да га одликује добро предзнање и брзо сазревање. Био је то један од оних преломних тренутака у стицању знања о историји Југославије када је једна значајна битка за научну историографију била добијена. За истраживаче су отворени архиви, почела су истраживања на архивској градњи, оформљени су научни институти, отпочео је рад на значајним пројектима, почео је да функционише постдипломски студиј и да се бране докторске дисертације, додељиване су прве стипендије за даровите историчаре, успостављен је научни живот, бављење савременом историјом постало је посао којим се историчари легитимно и професионално баве подједнако било којим сегментом прошлости.

Тих раних 60-их, генерација која је ступала у југословенску историографију и намеравала да се бави савременом историјом није била оштећена искуством претходних деценија – искуством које је потирало прошлост и „притиском на разум” наметало „једино могуће” схватање садашњости и видјење пожељне будућности. Али, истовремено, историчар је био осуђен да ствара у средини која није марила за њега и резултате његових истраживања; у друштву чију су свест лакше обликовале црно-беле, упрошћене, вулгаризоване представе о прошлости које нуди пропаганда него вишедимензионална, слојевита и рационална тумачења прошлости, потреба за историчарем готово и да није постојала; у времену испуњеном великим степеном идеологизације и политизације, у коме су емоције односиле превагу над рационалним мишљењем, идеологија потискивала науку, романтично и митоманско пројектовање прошлости маргинализовало стручну свест, где су владали „сужени видокрузи” који су историчара лако чинили жртвом митологије лажног просперитета, „братства и јединства”, „хармоније” која влада свешћу и духом људи на југословенском простору. То је све „умртљивало” интересовања за прошлост која изгледа незанимљиво и са којом се „не живи отворено”, требало се изборити за место у друштву.

Историографија о југословенској држави није била развијена нити са традицијом, али су у њој, ипак, биле уочљиве промене. Лагано је успостављен „стручни контакт” са традицијом „грађанске историографије”. Дискретно су улагани напори да са усвајањем знања

о прошлости буде зацељена „распуклост” историографије настала чињеницом да се део историчара посвећених темама најновије историје обрео у емиграцији. У радовима које су исписивали историчари почели су да доминирају историјски извори. Уочљиве су постале промене у концептуалном оквиру истраживања. Умножио се број тема о којима су историчари истраживали и писали. Настали су први радови из методологије, теорије и историје историографије. Све је то „отварало” простор младом историчару и нудило читавој генерацији шансу да: постане „копча” са традицијом, „одблокира” историјску мисао када је у питању сазнавање недавне прошлости, истраживачки започне нове „тематске кругове”, постави нова истраживачка питања, укаже на нове скупове односа у прошлости, помери сазнајне границе, преузме улогу иноватора који се занимају за прошлост, овлада начинима долажења до знања о прошлости, буде упозната са смислом, одликама, значајем сопствене струке и одговорношћу коју историчар има. А то је био пут да се траје на раскрсници на којој се „укрштају” бројна и различита схватања прошлости.

Баш о том трајању, о начину на који је искористио шансу пружену раних 60-их, о билансу једног научног ангажмана говори књига Момчила Зечевића „Прошлост и време. Из историје Југославије”.

О каквој је књизи реч? Већ њен једноставни али занимљив наслов дефинише суштину коју аутор жели да саопшти. Њу одређују три битне саставнице:

Прошлост – чијем је истраживању колега Зечевић професионално посвећен – означава XX век више балканских народа.

Време – симболизује деценије истраживања у којима су настајали и опстајали истраживачки резултати које књига окупља и презентује. Истовремено тај део наслова сведочи о доследности аутора или, другим речима, о тријумфу научног над ваннаучним, адаптираним и прилагођеним, пристрасним и емоционалним (значи ирационалним), помодним, идеологизованим, политикантским. У питању је време у коме су се мењале и прилике и људи, постојали политички и идеолошки притисци али и „могућност избора” који је директно утицао на друштвени статус и егзистенцијални положај. Ако се зна да „време” брзо измиче и пролази када су у питању знања о XX веку која брзо застаревају, онда књига Момчила Зечевића, који без стида може да понуди данашњој стручној јавности на увид своје текстове настале у периоду дугом четири деценије (1963-2003), несумњиво представља стручни догађај вредан пажње.

Југославија – држава која у истраживањима Момчила Зечевића не представља само „главног јунака” већ и сложени и разноврсни емпирички узорак на коме се могу проверити и изучити многи трајнији (дужи од 85 година) и универзалнији историографски феномени и процеси.

Књига која доноси 25 студија и расправа и 18 оцена и приказа на особен начин даје стручни портрет аутора. Са њених страница могу се читати интересовања и стручни изазови, препознати утицаји, дефинисати истраживачки простори које је освајао и „рукавцима” историје у које је залазио, вредновати резултати до којих је досезао. У питању су истраживања која су колегу Момчила Зечевића квалитетом *издвојила* из масе историчара који су 60-их и 70-их година радили у југословенским историјским институтима. Када се погледа та ниска од 43 понуђена прилога постаје јасно да је сваки нови рад био ново издвајање. Зечевић почиње као и цела генерација – темом из партијске историје (Југословенски комунисти и III интернационала), али већ на почетку уочава оскудност и неприступачност извора, пише о потреби за компаративним приступом, има став да се и осетљиве теме морају „истраживачки освајати” без чекања, истиче да се партијска историја мора посматрати уз свестрану анализу друштвено-економских и политичких прилика, наглашава неминовност заузимања критичког односа према доступним изворима и постојећој литератури, без чега нема ни историчара ни научне историографије.

Десет година касније, уочавамо у његовим радовима спој темељних истраживања на основу којих пише и склоност ка промишљању прошлости. Тих година „историчар који мисли” није био тако честа појава у историографији испуњеној бројним „бесмисленим темама”, „ишпартаним” ванстручним „лењирима” у кратке хронолошке периоде и посвећене истраживању догађаја а не процеса који тим догађајима дају смисао. Код Момчила Зечевића се тих година уочава да више није „човек једне теме”, да посматра цео век, да просторна обзорја његових интересовања покривају Југославију и југоисточну Европу, да део његових радова у широким потезима преваљује велике раздаљине (временске, просторне, менталне) а други, опет, „на микро плану” продубљују знања или трагају за суштинама бављења прошлошћу. У питању су текстови, објављивани у стручним часописима и недељницима, који су, у духовној клими 70-их и 80-их ишчекивани и читани са посебном пажњом, о којима се причало, око којих су вођени разговори и зачињале се полемике.

У питању је штиво које и самом аутору, данас, после свега проживљеног, може бити сентиментални подсетник на теме о којима је писао, архиве у којима је истраживао, научне скупове на којима је учествовао, редакције у којима је седео, људе које је сретао и са којима је друговао, градове које је посећивао, разговоре које је водио, мисли и идеје које је размењивао... На много шта из сфере приватног, интимног. За читаоце, посебно оне млађе и најмлађе који данас стварају у српској култури, прикупљени текстови својеврстан су исечак из историје саме струке (историја историографије о Југославији), пописник некада „врџних тема” југословенске историографије, незаобилазна материја за интелектуалну историју једног времена. То је подсећање на историографске спорове и „обрачуне” који данас изгледају бенигни, али су за целу једну генерацију, свесну да се критичност увек изнова испитује – на свакој новој теми и сваком новом проблему – били егзистенцијалне природе. Генерација којој ја припадам имала је прилику да током 80-их упозна те корифеје југословенске историографије на делу, да посматра Бранка Петрановића, Момчила Зечевића, Андреја Митровића, Драгољуба Живојиновића и неколицину других историчара XX века како у креативном дијалогу са стручним истомишљеницима и неистомишљеницима из Загреба, Љубљане, Сарајева (Богдан Кризман, Душан Биландић, Јанко Плетерски, Јанко Прунк, Милорад Екмечић...) воде историографске „дуеле” и унапређују знања о прошлости. Дивили смо се њиховом знању, умешности, друштвеној храбрости, радној енергији, бриткости, памети – и учили.

Сабрани на једном месту, расправе и чланци окупљени у књизи „Прошлост и време” могу се поново преиспитати, вредновати, домислити, уградити у размену знања коју једна историографија, предуго у изолацији, данас остварује са светом. Из њих се може учити а понегде, на маргини, исписивати и пасажи властитих генерацијских и стручних заблуда.

Чини нам се посебно важним да нагласимо да оно о чему колега Зечевић пише нису маргиналне теме југословенске историографије већ оне које својим садржајем превазилазе оквири уско схваћене „националне историје”. Из њих се много шта може сазнати о међународном поретку, државно-правном, међународном и унутрашњеполитичком аспекту историје, економским, етничким, верским, територијалним, културним, идеолошким питањима која привлаче историчаре. Контроверзно питање југословенског уједињења је и

централна тема којој се аутор, посматрајући је из мноштва углова, стално враћа. У вези са тим су и истраживања југословенске идеје, југословенске идеологије, унутрашњег уређења југословенске државе, односа политичких партија према Југославији, понашања Римокатоличке цркве и њених прелата, веза успостављених између КПЈ и Коминтерне. Колега Зечевић пише о школи (просветној политици) и развоју националног питања, валутном питању, сложенем односу који југословенски народи (посебно Словенци, Македонци, Црногорци, Срби) успостављају према заједничкој држави и између себе, идеолошким основама југословенских подела, династичким погледима на Југославију, искуству грађанске и социјалистичке Југославије, грађанству, клерикалцима, комунистима, односу центра и периферије. Посебно га занимају историографска тумачења прошлости заједничке државе, историографске контроверзе, научна и ваннаучна ограничења у обради појединих тема и дефинисања стручних „домета”. То су теме око којих су се 80-их, када је политика почела изнова да арбитра и квари историографију, водиле жестоке полемике. У понуђеним текстовима је уочљив став аутора – став који настаје кроз истраживања и који се једино на такав начин, значи под притиском аргумената (нови историјски извори, нове чињенице, ново концептуално повезивање истраженог, нови скупови односа у прошлости...) може и мењати. Свуда је демонстрирано критичко одређење према истраживачким побудама, методима рада, постигнутим резултатима, упрошћеним тумачењима, устаљеним стереотипима које треба демонтирати, историографским фалсификатима, „чврстим убедјењима” у које треба посумњати, постојећим оценама које треба критички преиспитати. Момчило Зечевић пише о процесима сазревања нација на Балкану, истраживачки проверава „легитимитет уједињења 1918”, проговара о основама законодавне и економске политике, бави се границама и простором оивиченим њима, посматра економске могућности југословенског друштва и скучене могућности његове модернизације, разматра степен заводљивости политичких идеја и суштину распада државе, скреће пажњу на улогу личности у историји Југославије (дати су портрети Н. Пашића, А. Корошца, Сл. Јовановића, Н. Петровића...), портретише и полемисе са историчарима (Д. Вујовић, Б. Петрановић, А. Митровић, Ј. Прунк...).

Историографија нас учи да критичност и критичка оријентација у историји никада нису освојени „заувек”. Они се, изнова, мора-

ју проверавати и у тематици и у методологији истраживања. Из понуђених 43 прилога види се да је о тој нужности (мудрости) колега Зечевић водио рачуна. Његови радови жигошу анахрону и ирационалну патетику, исказују протест против мешања политике у науку, отворено говоре о „сејачима националне магле” који су у функцији власти и њене политичке ренте, негација су једностраних и ексклузивистичких тумачења која провоцирају свађу са историјом (као прошлим) и врше насиље над историјом (као прошлим), подижу глас против ревизије историје која се врши не у име струке и као последица чињенице да постојећа знања нису у могућности да издрже критику историчара и историје као тока, већ у име ваннаучних мотива политичке или друге природе. Учињени одбир прилога, објављених у књизи „Прошлост и време”, сведочи о Зечевићевој критичности према историчарима који нису спремни на толерантан дијалог са неистомишљеницима и према историографији зависној од идеолошке принуде времена у којој је настала, спремној да „поправља историју”, оживљава националне митове, даје подршку ирационалним политичким програмима и на верском, националном или државном идентитету прави „дистанцу” према заједничкој историји.

Момчило Зечевић нам је понудио сасвим нову књигу саздану од познатих и запажених прилога уклопљених у кохерентну мисаону целину. Књигу која маркира велике теме југословенских неспоразума, разоткрива читаве „низове” грешака које нису морале бити учињене (а неке и поновљене) да је било „више слуха” за опору и отрежњујућу реч коју изговара усторичар, упућује на користи којима је даровано друштво у коме постоји критичко мишљење и спремност суочавања са прошлошћу „онаквом каква је она уистину била”.

